

БЕЛІГЕРАТИВНІ ЛАНДШАФТИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ УКРАЇНИ

Узагальнено та доповнено характеристику белігеративних ландшафтів Північно-Західного економічного району, які визначають розвиток туристично-рекреаційного комплексу регіону. У статті розглянуто питання дослідження та збереження белігеративних ландшафтів Північно-Західного економічного району. Охарактеризовано основні комплекси військового походження, які уже використовуються або потенційно можуть використовуватися у туризмі економічного району. Запропоновано низку заходів щодо поліпшення використання белігеративних ландшафтів у туризмі, а саме: створення відповідних стандартів класифікації та розробка туристичних маршрутів.

Ключові слова: белігеративні ландшафти, Північно-Західний економічний район, туризм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зважаючи на природу формування белігеративних ландшафтів, необхідно розробити стратегії для залучення даних територій у галузі, які зможуть приносити користь економіці держави. Починаючи від доби Київської Русі і до теперішнього часу, Україна була осередком різного роду військових дій та конфліктів: від локальних до міжнародних. Тому переважна частина території держави має у своєму складі белігеративні ландшафти. Основним завданням даної роботи є упорядкування інформації про наявні белігеративні комплекси Північно-Західного економічного району України та їхня історико-культурна і практична цінність для сфери туризму. Проблема вивчення та залучення даних комплексів у сферу туризму є актуальною, так як з кожним роком кількість даних об'єктів зменшується, тому для можливого їх використання в сфері туризму, необхідно оперативно провести дослідження та розробити подальшу стратегію їхнього використання. При детальному вивченні даних ресурсів Україна має змогу забезпечити сферу туризму принципово новим туристичним продуктом уже в найближчому майбутньому.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженнями белігеративних ландшафтів України займалися: В.А. Михайлов, який вивчав белігеративні ландшафти на прикладі півночі Криму, О.П. Семеряга досліджувала белігеративні ландшафти Дніпропетровщини, О.О. Антонюк досліджувала значення белігеративних ландшафтів у формуванні історико-культурної спадщини України, В.М. Воловик досліджував белігеративні ландшафтні комплекси у структурі етнокультурних ландшафтів Поділля. Точну кількість белігеративних ландшафтів на території Волинської та Рівненської областей визначити проблематично, адже дослідженням даного питання на території вище названих областей практично ніхто не займався, що і визначає мету цієї статті.

Основні завдання: виділити, охарактеризувати белігеративні ландшафти Північно-Західного економічного району України та запропонувати низку заходів щодо поліпшення їх використання.

Виклад основного матеріалу. Белігеративні ландшафти є наслідком безпосереднього впливу військового фактора, внаслідок чого відбувалася деградація ландшафтних комплексів, погіршилась екологічна ситуація [2]. Мільков Ф.Н. називає дані ландшафти – генетичними типами ландшафтних комплексів, що утворилися в результаті воєнних дій. В їх складі можна виділити комплекси воєнного походження – стародавні укріплені городища й фортеці, рови й вали, кургани тощо.

Дослідження белігеративних ресурсів є явищем складним. По-перше, основною причиною виникнення даного виду ландшафту є військова діяльність, а об'єктом дослідження – оборонні споруди, які частково або повністю були зруйнованими в ході військових дій. По-друге, перші збройні конфлікти на території Північно-Західного економічного району проходили ще за часів Київської Русі, а пізніше Галицько-Волинського князівства. Під впливом часу та природних явищ, белігеративні ландшафти значно змінились та піддалися руйнуванню. Також ускладнюють дослідження ландшафтів і ряд соціально-економічних факторів, такі як господарські (будівництво нових промислових чи господарських об'єктів), правові (відсутність нормальтивно-правової бази, яка має на меті охорону белігеративних ландшафтів, як специфічного виду антропогенних ресурсів), політично-ідеологічні (відсутність інтересу до минулого власної держави).

Більшість збережених ландшафтів, змінених військовою та антропогенною діяльністю, відносяться до періоду Першої та Другої світових воєн. Значна частка даних об'єктів дослідження була знищена спочатку у ході наступу нацистських військ, згодом у ході контрнаступу російських та радянських військових сил. Значної руйнації оборонним спорудам на

Волині у ході Світових воєн було завдано саме солдатами країни-агресора, які після відступу застосовували тактику «спаленої землі» – метод ведення війни за допомогою знищення всього корисного, того що може слугувати життєзабезпеченню або існуванню як військ противника, так і цивільного населення – на території, яку може бути зайнято противником [4].

Серед белігеративних ландшафтів Північно-Західного економічного регіону нами було виділено декілька основних комплексів військового походження, які уже використовуються або потенційно можуть використовуватися у туризмі :

1. Стародавні укріплені городища. На території Волинської області характерними були стіжкові городища, які були укріплені не лише валами та ровами, але й насипним ескарпом. Найвідомішими городищами Волинської області є:

- Городище в м. Камінь-Каширський. Городище є дитинцем літописного Каменя, що в літописі вперше згаданий 1262 р. Поселення на місці дитинця Каменя виникло не раніше XII ст., однак перші укріплення у вигляді валу тут були зведені у післямонгольський час. Датування підсіпки, що надала городищу стіжкової форми, можна провести, аналізуючи керамічний матеріал в її нижніх шарах. В ході дослідження Камінь-Каширського городища виявлений об'єкт, що відноситься до нового періоду його історії, але який, безперечно, може бути використаний для реконструкції зовнішнього вигляду укріплень стіжкового городища [3].

- Коршівське городище. Городище складається з двох частин – дитинця, що є власне стіжковим городищем, і захищеного валом окольного міста. Загальна площа комплексу понад 6,0 га. Досліджена ділянка була заселена починаючи з VIII ст. Однак, будівництво оборонних споруд тут розпочалося не раніше XI ст. Масовий археологічний матеріал з Коршівського городища вказує на те, що його інтенсивне функціонування припинилося десь в середині XII ст. У цьому випадку постає проблема датування насипки стіжкового городища у Коршеві. Очевидно, вона здійснена у другій половині XII–XIII ст., можливо, ще пізніше, коли Коршів вже занепав, але життя на ньому все ж продовжувалося, на що вказує як незначний керамічний матеріал, так і індивідуальна знахідка – арбалетний болт [3].

- Ветлівське городище. Стіжкове городище є частиною давньоруського поселенського комплексу, що окрім власне городища, вклю-

чає і поселення розміром 70×100 м. Ці пам'ятки розміщені на незначному підвищенні в заплаві р. Прип'яті. Ветлівське городище має добре морфологічно виражену стіжкову форму, це майже круглий насип висотою 2,0 м над рівнем заплави з горизонтальним майданчиком діаметром 45,0 м. Будь-яких слідів валу та рову навколо насипу не простежується. Очевидно, після зведення перших оборонних укріплень на Ветлівському городищі населення проживало тут недовго і залишило це місце поступово, на що вказує бідність речового матеріалу. Водночас можна говорити про збереження оборонної ролі цієї пам'ятки і в час припинення функціонування тут поселення [3].

- Городище «Фосія» у м. Любомлі. Стіжкове городище являє собою дитинець давньоруського Любомля, вперше згаданого в літописі 1287 р. Стіжкове городище Любомля було дуже пошкоджене в ході будівельних робіт. У 1930-х роках в насипі був споруджений великий підвал-склад, а у 60-х роках ХХ ст. на майданчику пам'ятки зведений обеліск Слави і знівельована його західна частина. У передматериковому шарі на ділянці шурфа жодних знахідок не виявлено, однак найраніші знахідки на ділянці городища датуються XIII ст., що дозволяє датувати описану вище потужну підсіпку пізнішим часом, очевидно, межею XIII–XIV ст. [3].

- Турійське городище. Городище є дитинцем літописного Турійська, що вперше згаданий 1097 р. Оскільки насип стіжкового городища повністю знищений, питання про його конструкцію і час спорудження залишається відкритим, однак встановлено час функціонування городища – X–XIV ст. [3].

На Рівненщині більшість відомих городищ були укріплені валами і ровами.

- Пересопницьке городище, с. Пересипниця Рівненського району. Пересопницьке городище у XII–XIII ст. було ядром княжого міста і його дитинцем. Мало чотирикутну форму і по периметру було захищене потужним земляним валом. Наразі вали і рови, що оточували городище, так само як і його поверхня, нині розорані під посіви і забудовані селянськими хатами [1].

- Новомильське городище, с. Новомильськ, Здолбунівський район. В лісі біля с.Новосілок, за 8 км розташоване городище з валами. Вперше згадується в 1151 р. з ім'ям князя Острозького.

- Глинське городище, с. Глинськ, в Рівненській області. На західній окраїні села, на окремому пагорбі, городище. Округлої форми

поселення, яке в діаметрі має 250 м, зі сходу оточене валом та ровом. Згідно даних В.Б. Антоновича, раніше городище було оточене трьома лініями валів та ровів. Під час дослідження було встановлено, що культурний шар бідний на знахідки і має в собі обломки давньоруського (XII-XIII ст.) гончарного посуду. Поряд розташоване селище.

Ще понад 20 городищ (Точивики, Жорнів, Острів, Варковичі, Радужне, Ясениничі, Кунин, Верхів, Заріцьк, Перемелівка, Сморгів, Грабів, Хотин, Грушвиця, Кораблище, Мирогоща та ін.) зосереджені на території Рівненської області, які сильно піддалися руйнації і є мало вивченими.

2. Фортеці та замки. Найбільша туристичною атракцією серед белігеративних ландшафтів Північно-Західного економічного району:

- Замок Любарта у м. Луцьку, Волинської області. Побудований в XIV ст. литовським князем Вітовтом Любартом, який одружився на місцевій княжні Буше і прийняв православну віру, замок був обраний в якості резиденції. Замок Любарта – один із небагатьох збережених пам'яток України епохи Великого князівства Литовського. В літописі вперше згадується у 1085 р., коли був уже укріпленим місце, яке витримало 6-місячну облогу Болеслава Хороброго.

- Дубенський замок або замок князів Острозьких у м. Дубно, Рівненської області. Замок епохи Середньовіччя, який є один із найстаріших в Україні. Зали та палаци оздоблені ліпленнями, а мури підземелля мають склепіння.

Територія замку оточена рікою Іква та її заплавами, арсенал складала 73 гармати. Дубенський замок штурмом намагалися взяти татарські та шведські війська, але через природні особливості, широкий арсенал зброї та самовіддачу містян, це нікому не вдалося. Замок був також місцем зберігання військових трофеїв та іншим коштовних речей: книг, ікон, коштовного посуду, хутра, шкір, зброї, картин тощо.

Наприкінці 1999 року створено «Благодійний фонд відродження Дубенського замку», який повинен сприяти охороні, збереженню та реставрації замку.

- Острозький замок у м. Острог, Рівненської області. Збудовано замок у 1241 році, на місце дерев'яного укріплення, яке було зруйноване монголо-татарами. Спочатку це була лише одна башта, яка тепер називається «Вежа Мурована». Дуже довгий час замок слугував резиденцією князів Острозьких.

На сьогодні, в замку функціонує один з

найстаріших краєзнавчих музеїв Рівненщини, заснований 1913 року. Вхід у музей знаходиться у підземеллі, яке освітлюється електричними ліхтарями-смолоскипами. Музей нараховує 9 залів, у яких висвітлено усю історію Острога.

- Тараканівський форт, у Дубенському районі, Рівненської області. Офіційно закритий об'єкт, перебуває у аварійному стані. Основною метою будівництва форту була охорона та укріплення західного кордону Російської імперії. Хоча як оборонна споруда, форт був погано спланованим і не мав важливого стратегічного значення. Остаточоно зведення замку було закінчено у 1895 році і тривало близько 20 років. У Першій світовій війні фортом володіли австрійські війська, пізніше у 20-х роках він перейшов до поляків. У Другій світовій війні, на території форту значущих подій не відбувалося з огляду на прорахунки у його місце розташуванні.

У 1960-х роках була спроба перетворити форм на консервний склад, а потім на склад для запчастин до тракторів. Але через високий рівень вологості, форту так і не знайшли призначення.

На території Північно-Західного економічного району окрім вцілілих є також залишки зруйнованих фортець та замків. Найбільший інтерес для туристів або уже становлять, або у перспективі можуть становити замки у смт. Клевань, с. Губків, смт. Гоща, Рівненської області, а також будівлі, які можна віднести до палаців та замків у смт. Олика, Волинської області.

3. ДЗОТи, бункери та інші укріплені точки. Вперше термін ДЗОТ був застосований за часів радянсько-фінської війни (1939-1940 рр.).

У період Другої світової війни кулеметні та артилерійські ДЗОТи (пізніше стала використовуватися назва ДЗОСи) робили з колодних або рамних конструкцій, з подвійними стінками, між якими засипали щебінь, дрібне каміння або землю. Амбразури споруджували у стінах ДЗОТів.

Пізніше, у XX столітті для захисту від ядерного вибуху ДЗОСи облаштовували спеціальними заслінками та захисними герметичними дверима, які ставились з тильного боку. ДЗОСи за своїм призначенням поділяються на: ДЗОСи легкого типу, які захищають озброєння та обслугу від кулеметного вогню, осколків мін, снарядів і зменшують радіус зони ураження ядерного вибуху у 4-5 разів; і ДЗОСи важкого типу, які захищають від наслідків ядерного вибуху малої потужності та прямого влучення 155-мм артилерійських снарядів. ДЗОСи використовуються для зміцнення позицій на

стратегічно важливих напрямках.

Поряд з ДЗОТами до оборонних споруд такого ж характеру відносять бункери. Їх інтенсивно використовувались під час Першої та Другої світових війн для розміщення командних центрів, вузлів зв'язку, складів та інших важливих елементів військового призначення. Під час Холодної війни споруджувалися величезні масивні бункери, що мають інфраструктуру управління військами та державою з метою захисту керівництва на випадок Ядерної війни.

На сьогоднішній день ДЗОТи та бункери продовжують руйнуватися у полях Волинської та Рівненської областей, затягнені в болотистий ґрунт. На Волині бункери та ДЗОТи привертають увагу польських туристів, які подорожують місцевістю з метою пошуку історичних пам'яток.

4). Кургани. Серед лісів Волинської та Рівненської області, трапляються пагорби округлої форми різні за висотою – від 0,5 м до 2 м. Розкидані вони на відстані від 10 м до 200 м один від одного. Вчені стверджують, що це підкурганні могили епохи Київської Русі (IX-XIII ст.). Вони становлять велику історичну та культурну цінність, але не знаходяться під охороною, тому руйнуються не лише під впливом часу, а й під впливом людського фактору. У могилах знаходяться рештки землеробів, а також їхні речі, які кладались у могилу: кресала, горщики, ножі, намисто. Близько 60 курганів виявлено на території Ківерцівського, Камінь-

Каширського, Млинівського районів. Ця цифра не є остаточною і буде зростати, а отже буде зростати і їх культурна цінність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Белігеративні ландшафти Північно-Західного економічного району – фортеці, городища, замки, становлять велику історичну та культурну цінність. Нами було описано невелику частину даних об'єктів, які можуть використовуватися або вже використовуються у сфері туризму. Для того аби белігеративні ландшафти широко використовувалися у туризмі, необхідно зайнятися їхнім дослідженням, створити певні стандарти для класифікації та розробити законодавчу базу, яка б захищала їх від негативного антропогенного впливу, розробити туристичні маршрути. Зважаючи на геополітичне розташування Рівненської та Волинської області (прикордонні області), більшість белігеративних ландшафтів мають подвійне походження. Наприклад, ДЗОТи часів Першої світової війни є цікавими об'єктами для туристів з Польщі та Німеччини, які змушені шукати цікаві їм історично-культурні об'єкти на території України, самостійно. Дослідження та створення реєстру даних ландшафтів дасть змогу залучати їх у сферу туризму, використати наявний потенціал, реконструювати певні історичні події, побут та особливості сучасників, тим самим розширивши асортимент запропонованих туристичних послуг.

Література:

1. *Ауліх В. В.* До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці. – «Середні віки на Україні» / *В. В. Ауліх.* – К., Наукова думка, 1971 р., т. 1, С. 168-176.
2. *Гавриленко О. П.* Екогеографія України: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / *О. П. Гавриленко.* – К., 2008. – 646 с.
3. *Кучінко М. М.* Давньоруські міста Західної Волині / *М. М. Кучінко* // Минуле і сучасне Волині: літописні міста і середньовічна культура : наук. зб. : матеріали VIII Волин. обл. іст.-краєзн. конф. 27-29 листоп. 1995 р. : присвячується 910-річчю літописної згадки про Луцьк / Ред. колегія : *Г. В. Бондаренко* (відповід. ред.) та ін. – Луцьк. : Надстир'я, 1998. – С. 12-15.
4. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. *Б. Д. Лановика.* – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
5. *Чекалин, В. С.* Фортификационное оборудование местности / *В. С. Чекалин, Б. В. Варенъшев.* – М. : Воениздат, 1974. – 112 с.

References:

1. *Aylich V. V.* Do pytannya pro misceznachodzhennja litopysnoji Peresopnyci/ – «Seredni viky na Ukraïni» / *V. V. Aylich.* – K., Naukova dumka, 1971 r., t. 1, S. 168-176.
2. *Gavrylenko O.P.* Ekogeografija Ukraïny: Navč. posib. Rekomendovano MON / *O. P. Gavrylenko.* – K., 2008. – 646 s.
3. *Kučinko M. M.* Davn'orus'ki міста Zachidnoï Volyni / *M.M. Kučinko* // mynule I sučasne Volyni: litopysni міста i seredn'ovična kul'tura : nauk. zb. : materialy VIII Volyn. obl. ist.-krajezn. 27-29 lystop. 1995 r. : prysvjajučej'sja 910-ričnyci litopysnoï zgakdy pro Luc'k / Red. Kolegija : *G. V. Bondarenko* (vidpov. red.) ta snš. – Luc'k. : Nadstyrja, 1998. – S. 12-15.
4. Ekonomična istorija Ukraïny i svitu : Pidručnyk / Za red. *B. D. Lanovyka.* – K. : Vikar, 1999. – 737 s.
5. *Čekalin V. S.* fortifikacyonnoje oborudovanije mestnosti / *V. S. Čekalin, B. V. Verenyšev.* – M. : Vojenizdat, 1974. – 112 s.

Аннотация:

Ерко И. В., Мельник Д. В. БЕЛИГЕРАТИВНЫЕ ЛАНДШАФТЫ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА В СФЕРЕ ТУРИЗМА УКРАИНЫ.

В статье рассмотрен вопрос исследования и сохранения белигеративных ландшафтов Северо-западного экономического района. Точное количество белигеративных ландшафтов на территории Волинской и Ровенской областей определить проблематично, ведь исследованием данного вопроса на территории выше названных областей практически никто не занимался. Исследование белигеративных ресурсов является явлением сложным. Во-первых, основной причиной возникновения данного вида ландшафта является военная

деяльність, а об'єктом дослідження – оборонні споруди, які частково або повністю були знищені в ході військових дій. Во-друге, перші озброєні конфлікти на території Северо-західного економічного району відбувалися ще в часи Київської Русі, а пізніше Галицько-Волинського князівства. Під впливом часу і природних явищ, белигеративних ландшафтів значно змінилися і піддалися руйнуванню. Також ускладнюють дослідження ландшафтів і ряд соціально-економічних факторів, такі як господарські, правові, політично-ідеологічні. Проблема вивчення і залучення даних комплексів в сферу туризму є актуальною, так як з кожним роком кількість даних об'єктів зменшується, тому для можливого їх використання в сфері туризму, необхідно оперативно провести дослідження і розробити наступну стратегію їх використання. Характеризуються основні комплекси військового походження, які вже використовуються або потенційно можуть використовуватися в туризмі економічного району і складають велику історичну і культурну цінність, а саме: давні укріплені городища (Камень-Каширське, Коршівське, Ветлівське, «Фосія», Турійське, Пересопницьке, Новомильське, Глинське); фортеці і замки (Дубенський, Острозький, Любарта замки, Тараканівський фортець); бункери і інші укріплені точки; кургани (найбільше знайдено на території Киверцівського, Камень-Каширського, Млинівського районів). Представлено ряд можливостей для покращення використання белигеративних ландшафтів в туризмі, а саме: створення відповідних стандартів класифікації, розробка законодавчої бази, яка б захищала їх від негативного антропогенного впливу і планування нових туристичних маршрутів.

Ключові слова: белигеративний ландшафт, Северо-Західний економічний район, туризм.

Abstract:

Ierko I. V., Melnyk D. V. EXPLORING THE ROLE OF THE FORTIFICATION LANDSCAPES IN THE TOURISM AREA OF THE NORTH-WEST ECONOMIC REGION.

Article considered the question of research and preservation of fortification landscapes of North-West economic region. It is problematically to determine the exact number of fortification landscapes on Volyn and Rivne regions because almost no one researched such a question on these territory. The research of fortification resource is a complex phenomenon. Firstly, main cause of this type of landscape is military activity. The object of study are defenses, which partly or totally were destroyed during military activities. Secondly, the first armed conflict on territory of Northwest region were the days of Kievan Rus' and later Galicia-Volyn principality. Under the weight of time and natural phenomena the fortification landscapes significantly changed and subjected to destruction. Also make it difficult to research a number of socio-economic factors such as: economic, legal, politically-ideological. A problem of studying and involvement of these complexes into the tourism industry is actual because with every year number of these objects decreases. For possible use of these objects in tourism, experts should promptly conduct a study and develop a new strategy for their use. Already were characterized main complexes of military origin, which are used or potentially can be used in tourism of economic region and have great historical and culture value, specifically: ancient fortified settlement (Kamin'-Kashirskiy, Korshiv, Vetliv «Fosiya», Turiysk, Peresopnytsia, Novomilsk, Hlynsk); fortresses and castles (Dubno, Ostrog, Westminster castles, Tarakaniv fort); bunkers and other fortified points; mounds (the largest found on territory of Kiverts, Kamin'-Kashirskiy, Mlyniv regions). A number of actions were proposed to improve uses of fortification landscapes in tourism, specifically: creating the appropriate classification standards, development of legal framework, which protect them from the negative human impact and planning of new tourism routes.

Key words: fortification landscape, North-West economic region, tourism.

Рецензент: проф. Брич В.Я.

Надійшла 18.04.2016р.

УДК 551.583

Петро ЦАРИК

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА КАРТУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД ПОДІЛЛЯ

Розглянуто основні види рекреаційних ресурсів поверхневих вод Поділля. Проведено оцінку та створено картографічні моделі довжини та щільності берегової лінії річок, озер, ставків та водосховищ. Оцінено та закартовано наявні гідрологічні заповідні об'єкти (заказники, пам'ятки природи тощо). Виявлено екологічний стан води основних річок Поділля за даними Департаментів екології облдержадміністрацій. Проведено сумарну бальну оцінку привабливості рекреаційних ресурсів поверхневих вод Поділля.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, поверхневі води, Поділля, картографічна модель, оцінка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Рекреаційні ресурси поверхневих вод Поділля представлені річками, озерами, ставками, водосховищами, які є придатними для відпочинку населення на всій своїй протяжності, або частково. Вони формують естетичну привабливість ландшафту, створюють сприят-

ливий мікроклімат, сприяють розвитку водних видів рекреації, спортивної риболовлі, пляжно-купального відпочинку тощо.

Основними видами рекреаційної діяльності на водоймах Поділля є купання і сонячні ванни, рибалка, відпочинок на узбережжях, катання на човнах, сплави. Сприятливий для